

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ НА КЛАСТЕРНИХ ЗАСАДАХ

Анотація. У статті досліджуються шляхи реалізації програм соціально-економічного росту регіону на кластерних засадах. З'ясовано, що кластерний підхід є найефективнішим інструментом у процесі реалізації цілей соціально-економічного розвитку регіону.

Ключові слова: сталий соціально-економічний розвиток, кластер, кластерний підхід, кластерна політика, конкурентоспроможність регіону, соціальна сфера.

Summary. This paper investigates the ways of realization of the programs of socio-economic growth of the region on cluster basis. It was found that the cluster approach is the most effective tool for achieving the goals of social and economic development.

Key words: sustainable socio-economic development, cluster, cluster approach, cluster policy, competitiveness of the region, social sphere.

Постановка проблеми. Сучасні умови господарювання все більш актуалізують питання регіональних підходів до управління соціально-економічним розвитком регіону. Необхідною передумовою впровадження регіонального розвитку є наявність повної й достовірної інформації про стан соціально-економічного розвитку регіону. Отже, перспективи регіонального розвитку визначаються його стратегією та цільовими комплексними соціально-економічними програмами, сформованими на кластерних засадах. Створення й впровадження дієвих механізмів територіальних систем управління дозволить досягти збалансованості інтересів державної та регіональної економічної політики, сформованої на концепції кластера як соціально-економічного інституту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами розвитку кластерів і кластерних підходів займаються в різних країнах протягом останніх 20 років. Сучасний досвід формування регіональних кластерів знайшов своє відображення в працях А. Маршала, М. Портера, Т. Андерссона, К. Кетельса, Л. Янга, Т. Харрися та ін. Серед українських учених варто виокремити праці М. Войнаренка, В. Гейця, С. Соколенка, В. Федоренка та ін. У роботах цих авторів висвітлюються проблеми організації та управління кластерами, конкурентоспроможності та формування конкурентних переваг, визначення ефективності діяльності кластерів та їх вплив на зростання соціально-економічного регіонального розвитку.

Мета статті — розкрити роль кластера як засобу соціально-економічного розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу. Найактуальнішим завданням регіональної економічної політики є вироблення та реалізація раціональної моделі соціально-економічного розвитку регіону на кластерних засадах. Зокрема, практичним інструментом реалізації державної, регіональної та місцевої політики на території регіону є цільові

комплексні програми соціально-економічного розвитку на основі кластерного підходу, які розробляються на короткостроковий, середньостроковий та довгостроковий періоди. Методологічні й методичні положення стосовно системи планування соціально-економічного розвитку регіонів України висвітлено у Законі України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України». Головним пріоритетом та завданням зі структурних і соціально-економічних перетворень має стати відновлення економічного зростання й модернізація економіки у регіоні. Єдиний шлях виходу на траєкторію сталого розвитку — це рішучі й всеосяжні реформи, спрямовані на побудову сучасної, стійкої, конкурентоспроможної регіональної економіки, формування професійної та ефективної системи державного управління, підвищення добробуту життя населення.

З метою досягнення зазначених цілей та виконання завдань регіональної політики, стратегічних перетворень згідно з програмою економічних реформ України на 2010–2015 роки, Стратегією економічного та соціального розвитку на період до 2015 року, Проектом Угоди щодо регіонального розвитку на 2011–2015 роки визначено головні пріоритети при формуванні та розвитку кластерів, а саме: створення регіональної конкурентоспроможної економіки; соціальний розвиток; реформування системи життєзабезпечення населення; продовольча безпека; підтримка малого підприємства; збільшення фінансової спроможності місцевих бюджетів; розвиток інфраструктури регіону та розширення транзитного потенціалу.

Пошук та впровадження підходів для регіональної кластерної політики потребує глибокого дослідження галузей спеціалізації, що стануть базовими для формування кластерних структур на регіональному рівні. А для того, щоб бути кластером, група територіально сусідніх взаємозв'язаних

компаній та пов'язаних з ними організацій повинна діяти у певній сфері, характеризуватися спільністю діяльності та взаємопоповнювати одна одну.

Ефективність функціонування будь-якого регіону характеризується також системою соціально-економічних показників, серед яких варто виокремити валовий регіональний продукт, рівень безробіття, кількість зайнятих, продуктивність праці, забезпечення населення житлом, установами освіти, охорони здоров'я, середню заробітну плату, валову сільськогосподарську продукцію. Ці показники розглядаються у програмі як цільові, для їх досягнення розробляється комплекс відповідних заходів.

Ця обставина зумовила необхідність пошуку нових підходів до організації регіонального управління соціально-економічною сферою, заснованих на наукових, адаптивних та інноваційних принципах. Одним із перспективних у цьому відношенні є кластерний підхід. Як зазначають В. Ільчук, І. Лисенко, «кластерний підхід — це реалізація інтеграційних процесів у сфері виробництва, започаткування нових форм економічної активності, які функціонують на високому рівні агрегації, що забезпечує високу ефективність управління, цілеспрямоване використання сукупного виробничого потенціалу та організаційно-економічного ресурсу всіх учасників кластерного утворення» [4].

Упровадження кластерних технологій є однією з умов підвищення ефективності організації управлінських процесів на регіональному рівні, а їх застосування передбачається як складова регіонального управління.

Кластерний підхід найбільше розробляється в економічній науці і є дієвим альтернативним інструментом галузевого управління економікою регіону. Він може бути застосований і в межах сталого соціального розвитку регіону як засіб організації управління складними об'єктами, до яких і відноситься соціальна сфера. Кластерний підхід є одним із найбільш перспективних і продуктивних напрямів як економічної науки, так і науки з державного управління. За декілька десятиліть існування цей підхід довів свої переваги порівняно з іншими напрямками соціально-економічного розвитку як провідних країн світу, так і тих, що розвиваються. За час свого існування кластерний підхід надав серйозні аргументи на користь своєї спроможності в розв'язанні як методологічних питань, так і питань, які мають прикладне значення не тільки у сфері державного й корпоративного управління, а також у багатьох інших сферах суспільного життя.

У сучасних умовах розвитку процеси світової економічної, політичної, культурної інтеграції набувають все більших і більших темпів. Це в першу чергу пов'язано зі збільшенням моделей інноваційного розвитку суспільства за рахунок

все більшої ролі багатопрофільних транснаціональних корпорацій.

Можна повністю погодитися з К. Алексеевою, яка стверджує, що сучасні теорії значною мірою запозичують ідеї із формаційної теорії К. Маркса. А саме, що діалектика соціального розвитку й соціальних змін у суспільстві в історичному аспекті розгортається через механізми зміни виробничих відносин економічної підсистеми (базиса) [1].

Стратегія цілісного соціального розвитку досить багатогранна в оцінці процесів модернізації та трансформації суспільства. Суть методологічної основи цієї стратегії полягає в тому, що в рамках державної політики проводиться синтез цілей модернізації, загальних і актуальних для більшості суспільств, визначаються структурні обмеження їх проведення. Якщо проаналізувати країни, де відбулася успішна модернізація, то можна зробити висновок, що вона відбулася за рахунок того, що ці країни зуміли зробити в межах державної політики цілісні національно-орієнтовані стратегії розвитку.

В Україні для забезпечення стрімкого соціально-економічного розвитку державне регулювання має сконцентрувати свої зусилля на забезпеченні постійно відтворювального, сталого соціально-економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності в умовах міжнародної інтеграції. І саме сьогодні для забезпечення цього розвитку на перші позиції має виходити доволі поширений інструмент державної політики постійно відновлювального економічного зростання й підвищення конкурентоспроможності — кластерна стратегія. За твердженням одного із фундаторів кластерного підходу М. Портера, найбільш конкурентоспроможні галузі розвиваються за принципом кластера, а державна політика з підтримки створення кластерів підвищує конкурентоспроможність компаній-учасників кластера і національної економіки в цілому [5].

Ідеї М. Портера стали популярними не лише серед економістів, але й серед державних діячів. На перших етапах кластери створювалися спонтанно і хаотично, із часом уряди багатьох країн навчилися штучно «вирощувати» кластери і набули в цьому напрямку політичного успіху. Наприклад, за даними Гарвардської школи бізнесу, в економіці США більше 32 % зайнятості забезпечують кластери, в економіці Швеції в кластерах задіяно 39 % працездатного населення (не враховуючи бюджетний сектор). Окрім цього, дослідження довели, що робітники підприємств-учасників кластера отримують заробітну плату на 30–40 % більшу, ніж у середньому по країні.

Таким чином, модель кластера може бути успішно використана не тільки в управлінні економікою. Стосовно соціально-економічного кластера регіону в ролі факторних умов виступають нормативна база, забезпеченість процесу функціонування

кластера матеріальними, технічними, технологічними, кадровими, інформаційними ресурсами; в якості умов попиту — наявність потреби населення, надання різних соціальних послуг у межах родинних та підтримувальних галузей. Стратегією для учасників кластера має стати створення сприятливих умов для гідного життя населення.

Можна стверджувати, що соціально-економічний кластер регіону являє собою групу взаємопов'язаних локально сконцентрованих органів управління, організацій і підприємств різних форм, об'єднаних спільними інтересами і стратегічною метою забезпечення сталого розвитку регіону.

Досвід формування кластерів був запозичений деякими регіонами України при визначенні стратегічних пріоритетів переважно в промисловості, сільському господарстві, будівництві, туризмі тощо.

Розробка стратегії сталого економічного розвитку регіону набуває ще більш актуального значення в кризовий або післякризовий період економіки країни.

Економічне зростання галузей економіки країни залежить від рівня інноваційного розвитку регіонів, і при цьому принципове значення має здатність регіонів ефективно використовувати свої внутрішні ресурси.

Відповідно до теорії Майкла Портера, кластер — це група географічно сусідніх взаємозв'язаних компаній (постачальники, виробники та ін.) і зв'язаних з ними організацій (освітні організації, органи державного управління, інфраструктурні компанії), які функціонують у певній сфері і взаємодоповнюють один одного [6].

Кластери на теперішній час є однією із найефективніших форм організації регіонального інноваційного розвитку, відповідно до якої на ринку конкурують вже не окремі підприємства, а цілі комплекси, які скорочують свої витрати завдяки спільній технологічній кооперації компаній.

Тому логічною метою створення кластера може бути забезпечення економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності підприємств і регіону в цілому не тільки на внутрішніх, але й на зовнішніх ринках. Для створення кластера необхідно здійснити комплекс економічних, законодавчих та гуманітарних заходів, забезпечивши при цьому певні базові умови регіонального розвитку.

У процесі формування кластерів відбувається поширення позитивного ефекту у різних напрямках:

— різноманіття джерел технологічних знань полегшує комбінацію факторів виробництва і стає передумовою для будь-якої інновації [3];

— зростання продуктивності функціонування усіх складових у системі кластера;

— новий рівень якості господарювання забезпечується завдяки вільному обміну інформацією і різноманітними технологіями, знаннями, кваліфікованою робочою силою;

— розширюється доступ до недосяжних раніше ринків збуту, а також формуються нові;

— якісно підвищується рівень формування нових підприємств;

— забезпечується більша гнучкість всієї системи кластерної взаємодії за рахунок позитивного ефекту масштабу;

— формується єдина погоджена стратегія розвитку, яка спрямована на реалізацію інтересів кожного з учасників кластера;

— формування високоефективних мережевих баз даних виробників, постачальників, споживачів є засобом оперативного обміну необхідним технічним, інформаційним та кадровим забезпеченням;

— відбувається поліпшення соціальної складової регіонального розвитку;

— залучення іноземних інвестицій в інфраструктуру і в людський капітал.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» Кабінетом Міністрів України у 2006 р. затверджена Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 р., яка визначає ключові проблеми регіонального розвитку, пріоритети державної регіональної політики з точки зору загальнонаціональних потреб та інтересів [7].

Державна регіональна політика має бути спрямована на створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів як основи їх динамічного розвитку і стратегічного реформування.

Кластерний підхід здатний принципово змінити склад промислової політики. У цьому випадку зусилля державної влади мають бути спрямовані не на підтримку окремих підприємств і галузей, а на розвиток взаємовідносин між виробниками і споживачами, між кінцевими споживачами і виробниками, між самими виробниками й урядовими інститутами і т. д.

На ранньому етапі основне завдання уряду — поліпшення інфраструктури й усунення несприятливих умов, далі його роль повинна концентруватися на усуненні обмежень до розвитку інновацій [2].

Процес проведення стратегічних реформ і забезпечення конкурентоспроможності регіону, а також ефективна реструктуризація колишніх «промислових гігантів» потребує глибокої взаємодії та співпраці між великим і малим бізнесом, вузами, НДІ, державними органами тощо. І тут кластерний підхід надає необхідні документи й аналітичну методологію. Застосування кластерного підходу дозволяє досягати якісно нового рівня розвитку регіону, що у свою чергу сприятиме підвищенню рівня та якості життя населення, подоланню бідності та безробіття, стабільному економічному зростанню галузей економіки, прискоренню і проведенню системних реформ у регіонах і в Україні в цілому.

Таким чином, необхідно встановити порядок, за якого для фінансування розробки проектів програм соціально-економічного розвитку регіону на кластерних засадах можуть притягуватися кошти з різних джерел: якщо державним замовником виступає міністерство або відомство, фінансування розробки програми має здійснюватися з державного бюджету за участю коштів бюджетів зацікавлених суб'єктів держави, а також позабюджетних джерел; якщо державним замовником є адміністрація регіону, фінансування має здійснюватися за рахунок бюджету відповідного регіону за участю коштів зацікавлених підприємств і організацій.

Висновки. Незважаючи на те, що кластерний підхід є досить ефективним інструментом реалізації цілей соціально-економічного розвитку, існує низка проблем управлінського та фінансового характеру, що обмежують формування та розвиток кластерів у цілому на території України. Зокрема, не створено механізму методичної, інформаційно-консультаційної та освітньої підтримки розвитку кластерів; відсутня необхідна координація діяльності державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань підприємств, громадських організацій та реалізації кластерної політики; обмежений набір інструментів фінансової підтримки кластерних проектів з бюджетних джерел.

Слід зазначити, що завдання держави на сучасному етапі — не забезпечення мінімальних соціальних стандартів життя, а створення оптимального соціального середовища, що сприяє реалізації потенціалу людини, її духовному і матеріальному благополуччю. Оскільки галузевий підхід в управлінні недостатньо орієнтований на отримання такого інтегрального ефекту, перспективним є використання кластерного підходу, заснованого на горизонтальній кооперації та співробітництві управлінських структур, некомерційних організацій, підприємств, населення. Об'єднання організацій у кластер відбувається внаслідок усвідомлення ними власних інтересів, і на цій основі — розуміння необхідності взаємодії.

Створення умов для реалізації та впровадження комплексних програм соціально-економічного розвитку регіону в сучасних умовах гос-

подарювання дозволить забезпечити підвищення обґрунтованості й ефективності схвалюваних управлінських рішень. Виконання конкретних завдань програм соціально-економічного розвитку регіону дасть змогу закласти основи для вирішення системних проблем, накопичених за минулі роки, а також проблем, пов'язаних із перспективною стабілізацією регіону. Соціально-економічні програми регіону мають сприяти реалізації довгострокової стратегії його розвитку на кластерних засадах і досягненню більш високої конкурентоспроможності регіону.

Література

1. Алексеева Е. А. Инновационная культура России / Е. А. Алексеева // Россия: тенденции и перспективы развития : ежегодник / отв. ред. Ю. С. Пивоваров. — М. : ИНИОН РАН, 2008. — Вып. 3. — Ч. 2. — С. 371–374.
2. Брувер А. Стратегічне планування місцевого розвитку: розробка та впровадження проектів : навч. посіб. / А. Брувер, Н. Руденко, С. Грищенко. — К. : Європ. комісія, 2006. — С. 168.
3. Длугопольський О. К. Кластерна модель розвитку промислового виробництва регіону як фактор ефективних структурних реформ / О. К. Длугопольський // Екон. часопис. XXI. — 2003. — № 2.
4. Ільчук В. П. Формування кластерів як засіб підвищення конкурентоспроможності економіки регіону / В. П. Ільчук, І. В. Лисенко // Проблеми формування нової економіки XXI века : материалы 1-й Междунар. науч.-практ. Интернет-конф., 17–19 дек. 2008 г. — Режим доступу : http://www.confcontact.com/2008dec/5_ilchuk.html.
5. Портер М. Конкуренция / М. Портер ; [пер. з англ.]. — М., 2005. — 608 с.
6. Портер М. Международная конференция / М. Портер. — М. : Международные отношения, 1993.
7. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України № 1001 від 21 лип. 2006 р. // Офіц. вісн. України. — 2006. — № 30. — Ст. 2132.